PROBLEME ALE LITERARIZĂRII FORMELOR ŞI A TEXTELOR DIALECTALE

PROBLEMS CONCERNING LITERARIZATION OF FORMS AND OF DIALECTAL TEXTS

(Abstract)

The author discusses a few of the issues regarding transposition of forms and of phonetically transcribed texts in a variant that is as close as possible to the literary speech/writing. The purpose of this transposition lies in "decrypting" the text that was written using a special, phonetic alphabet into a text written using the common alphabet, keeping the dialectal "core" as much as possible.

Keywords: phonetics, sound recording, literarization, dialectal text, phonetic transcription.

1. Chestiunea literarizării formelor dialectale îi preocupă (sau ar trebui să-i preocupe) atât pe dialectologi, cât şi pe lexicografi, lexicologi, etimologişti, pe lingvişti şi pe filologi, în general.

În literatura de specialitate se folosesc cel puţin doi termeni prin care se redă operaţia de transpunere a cuvântului/a formei auzite direct pe teren sau într-o înregistrare sonoră ori transcrise fonetic într-o variantă corespunzătoare limbii literare. Este vorba, pe de o parte, de **literalizare**, asemănătoare, întrucâtva, cu transliteraţia (Rosetti 1967: 137; Gheţie, Mareş 1974: 166), de care însă se deosebeşte prin faptul că aceasta se referă la simpla transcriere/trecere dintr-un alfabet obişnuit (*fonematic*) în alt alfabet obişnuit (*fonematic*) (cf. Mării 2004: 71): *piĉór*, *piŝór*, *pḱiĉór*, *pt́iĉór*, *ḱiĉór* etc. > *piciór* sau *ḱámă*, *t́ámă* > *cheámă* ~ *t́ámă*, *ḱámă* > *teámă*. Pe de altă parte, este vorba de **literarizare**, un tip, superior, de fonematizare, prin care se obţine o transcriere dintr-un alfabet special (= *fonetic*) în alfabetul obişnuit (*fonematic*), sau, în terminologia folosită de I. Mării (2004: 72), obiectul literarizării este „dezbrăcarea" formelor dialectale de fonetismul sau fonetismele dialectale şi „înveşmântarea" lor cu fonetismul

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

sau fonetismele literare corespunzătoare. În acest fel, formele fonematice dialectale *acheţ*, *cept*/*chept*, *cicior*/*cior*, *citor*, *mnirasă*, *şerc* sunt „citite" şi c i t a t e prin formele fonematice literare: *acắţi* **1º** pluralul substantivului masculin (cu răspândire dialectală) *acắţ* „salcâm"; **2º** forma de indicativ prezent persoana a 2-a singular a verbului *acăţá* (cu evoluţia grupului [că] la [ḱe]; cf. *cămeşe* > *ḱimeşe*), *piept*, *piciór*, *sucitór*, *mireásă*, *cerc*. Aceasta se întâmplă în cazul cuvintelor literare şi al celor regionale existente (= atestate) şi în graiurile cu fonetisme literare. În cazul cuvintelor regionale inexistente (= neatestate) în limba standard şi nici în graiurile cu fonetisme literare, formele fonematice dialectale sunt t r a n s f o r m a t e (= convertite) în forme fonematice literare i n e x i s t e n t e (pe baza atestărilor cunoscute) în graiurile dacoromâne. Aceste forme literare r e c o n s t i t u i t e au o existenţă exclusiv l e x i c o g r a f i c ă (Mării 2004: 72; cf. Trubeckoj 1971: 302). Forme ca *gheaghe* 'unchi', art. *gheoghea*, *ghid* 'bătrân, moş; bunic', *ghínghe* 'de unde', *mánchie* 'mai întâi', *săjeac*/*săjac* 'pirostrie' ş.a. au fost literarizate (în glosarele dialectale): *deáde*, art. *deádea*, *did* (sau *ghid*), *dinde*, *mantie*, *săgeac*/*săjac*.

Se pune, aşadar, problema unei interpretări cât mai adecvate/corecte a formei dialectale. Această operaţie depinde, bineînţeles, de cunoaşterea în profunzime a l e x i c u l u i dialectal şi, la fel de important, a p a r t i c u l a r i t ă ţ i l o r f o n e t i c e / f o n o l o g i c e specifice unei zone sau alteia. Numai în aceste condiţii se poate realiza o interpretare corectă într-un caz ca *buchéţi* care poate reprezenta fie un plural al substantivului *buchét* (întâlnit, uneori, în variantă masculină) fie pluralul *bucăţi* al substantivului *bucată* (cu grupul [că] > [ke]; cf. *supra*) sau, să zicem, forma *să ḱer—*, care poate fi conjunctivul prez. pers. a 2-a sg. a verbului *a pieri* (cu palatalizarea lui [p]) sau al verbului *a căra – să cắri* (cu aceeaşi trecere a lui [că] la [ḱe]).

2. Literarizarea urmăreşte transpunerea cuvintelor într-o formă cât mai apropiată de vorbirea literară, pe cât posibil, fără a modifica realitatea fonetică din graiuri, „substanţa dialectală", care, adesea, r e f l e c t ă sau d e s c r i p t e a z ă o particularitate importantă pentru istoria limbii române sau un etiomon nesigur ori necunoscut.

Exemple de interpretări eronate, întâlnite în liste de cuvinte, glosare regionale sau chiar (ori, mai ales) în dicţionare generale sunt numeroase şi, din păcate, unele s-au perpetuat de la o lucrare lexicografică la alta. O serie de asemenea interpretări sunt semnalate în articole şi note ale specialiştilor etimologişti care analizează cu atenţie, în special, materialul din DLR şi MDA şi propun numeroase corecturi de care este obligatoriu să se ţină seama în viitorul *Dicţionar-tezaur al limbii române*. Dintre autorii care au intervenit

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

masiv şi serios cu astfel de observaţii trebuie neapărat menţionaţi Andrei Avram[1], Dumitru Loşonţi[2] şi I. Mării[3].

Recent, domnul Andrei Avram a publicat un articol consacrat, în mod special, problemelor de acest fel: „Palatalizarea consoanelor şi etimologia limbii române", în *Studii şi cercetări lingvistice*, LXV, 2014, 1, p. 3–21. Atât prin soluţiile etimologice propuse şi susţinute, de regulă, cu argumente multiple şi convingătoare, cât şi prin tabloul deosebit de clar şi util prezentat în continuarea articolului, Andrei Avram înfăţişează posibilele corespondenţe între diverse grafii întâlnite în dicţionare (mai rar, în alte lucrări) şi anumite sunete (în majoritatea cazurilor consoane prepalatale sau palatale).

3. Pentru a nu extinde observaţiile la alte lucrări, citez câteva situaţii discutabile oferite chiar de opere realizate în Sectorul de dialectologie din cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti".

În Gl. Olt. apare cuvântul *crucíţă* s. f. 'bucheţel', sens, nemaiîntâlnit în limba română, ilustrat prin exemplul: *Pun la ploscă o batistă albă c-o cruŝíţă de busuioc* (Gl. Olt., pct. 944 – Costeşti, comuna Balta, jud. Mehedinţi). La o „citire" mai atentă, am constatat că termenul este interpretat greşit atât din punct de vedere formal, cât şi semantic. În realitate, este vorba de un cuvânt *cruşíţă* s. f., cu sensul 'pic, fărâmă, puţin, fir', provenit din srb. *krušac* 'bucată, bucăţică (de sare)' (nu *krušak*, cum, greşit, apare în *Introducere* la DGS) (cf. băn. *cruşéţ* 'fărâmă, bucată, drob de sare, de brânză etc.', v. DA, s.v.) (cf. Marin 2009: IX).

În acelaşi Gl. Olt. apare verbul *zămârséşte*, *se* ~ [despre unt] 'se acreşte', atestat din punctul cartografic 923 – Tulburea, jud. Dolj; cuvântul este preluat în DLR, s.v. *zămârsí*, pentru care se propune drept etimon bg. замърся. În DGS, termenul a fost redat prin *zămârşi*, *a se* ~, propunere care poate fi susţinută, după părerea noastră, prin argumente semantice şi fonetice: a) considerăm că el aparţine unei bogate familii de cuvinte, derivate din *zămârcă* < *zemúrcă* < *zeámă* + suf. [?]-*urcă*, cum sunt *zămârceá*, *zămârceálă*, *zămârcí*, *zămârcít*, toate întâlnite prin nord-vestul Munteniei şi atestate în DLR, având diferite sensuri depreciative decurgând de la unele dintre semnificaţiile substantivului *zeamă* (v. DLR, s.v.). Reţinem dintre acestea pe *zămârcí* vb. refl. 1. [despre fructe] 'a se muia'; p. ext. 'a se strivi'; 2. [complementul direct indică băuturi alcoolice] 'a dilua'; 3. intranz. [despre oameni] 'a pălăvrăgi', toate preluate din D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967. Sensul din Gl. Olt.,

[1] Intervenţiile lui Andrei Avram în această direcţie, publicate, de-a lungul anilor, în diverse reviste de specialitate sau în alte lucrări, au fost reunite în cele patru volume apărute în colecţia Etymologica: Avram 1997; 2000; 2001; 2006.

[2] Vezi, între altele, cele două volume din Etymologica: Loşonţi 2001; 2007, dar şi alte contribuţii, precum Loşonţi 2006; 2009; 2012 ş.a.

[3] O parte dintre contribuţiile în acest sens au fost reunite în Mării 2004; 2005.

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

definit incomplet, este, de fapt [d. unt] ‘a se strica lăsând zeamă, zer (care îl degradează)’; b) din punct de vedere fonetic, trecerea de la *zămârci* la *zămârsí* s-a făcut prin varianta *zămârşí*, pe care am considerat-o cuvânt-titlu (cf. *storci* > *storşi*), devenit, în grai, *zămârsi* prin schimbarea lui [ş] în [s] (cf., de ex., *mocicoli*/*moşcoli*/*moscoli*, în Avram 2001: 82).

În sfârşit, mai amintim din Gl. Olt. cuvântul *mormăie*, *se* ~ vb. refl. ind. prez. 3 sg., glosat ‘se frământă’: *Punem* [apă] *în postavă şi mestecăm cu făina şi-o... cum se spune la noi, se mormăe şi dup-aceea o facem şi-o punem pe cârpători* (Gl. Olt. pct. 935 – Dobriţa, jud. Gorj). În pofida faptului că Dumitru Loşonţi (2001: 83), îndoindu-se de existenţa vocabulei (de altfel, atestată în ALR I, h. 1847, pct. 835 – Câmpu lui Neag, jud. Hunedoara), propune un etimon *formăi* ‘a da formă aluatului’ (cu [f] – [m] > [m] – [m]), în DGS l-am păstrat şi, pentru a-i da „transparenţă”, considerându-l derivat de la *mormán*, l-am definit [d. aluat] ‘a se frământa adunându-l grămadă’. Motivul pentru care am procedat în acest fel porneşte de la admiterea fluctuaţiei *-ăní ~ ăí*, considerată de Andrei Avram „fenomen banal” (cf. *păncăni ~ poncăi*; Avram 1997: 182, şi *chercăni*/*chircăni~chircăi*; *idem*: 206). De altfel, un exemplu similar este oferit chiar de Gl. Olt., unde *mormăní* este atestat pentru *mormăí*: [Ursul] *l-a luat în braţe şi mormănínd la el a sărit băiatu* (Gl. Olt., pct. 907 – Vaideeni, jud. Vâlcea).

4. Cauzele pentru care am propus această dezbatere sunt multiple.

4.1. Perspectiva din ce în ce mai apropiată şi, deci, tot mai presantă a introducerii între izvoarele excerptate pentru *Dicţionarul-tezaur al limbii române* a materialului dialectal impresionant, furnizat de noile atlase lingvistice (regionale), şi de numărul impunător al culegerilor de texte dialectale (ilustrând graiurile dacoromâne vorbite în România şi în afara graniţelor ţării), publicate în ultimii 50 de ani, îndeamnă şi impune o acţiune conjugată din partea lexicografilor şi a dialectologilor. Ni se pare o impietate să nu se utilizeze (selectiv) aceste surse bogate în material inedit şi în idei valoroase pentru interpretarea acestuia, dar şi a celui existent deja în DA şi DLR (cf. Marin 2014).

O mulţime de probleme privind literarizarea s-au ivit cu ocazia alcătuirii glosarelor publicate separat sau care însoţesc volumele de texte dialectale, probleme pe care nu suntem convinşi că le-am rezolvat întotdeauna corect. Ezitările, nesiguranţa explică de ce, în unele glosare dialectale formele literarizate sunt însoţite de cele redate în transcriere fonetică (v. DGS, s.v. *bábiţă*[2] [báǵiţă] ‘boală a sugarilor în perioada dentiţiei, care se manifestă prin colici şi diaree’, în Tulcea, *belţ* [ǵelţ] ‘gaură pentru nojiţă la opincă’, în Vrancea, *cerbíş* [cerǵíş] ‘măduvă din oasele de animale (oi, vite)’, în Constanţa, *chíngă* 2º [ťíngă] ‘opleanul din faţă la sanie’, în Gorj, şi 3º [ťíngă] ‘fiecare dintre stinghiile fixate între căpriori, pentru a-i consolida’, în aceeaşi zonă ş.a. Teama de a nu reconstitui forme inexistente în limba literară (şi nici în graiuri) ne-a

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

determinat ca, în unele situaţii, să menţinem exclusiv notaţia fonetică. Este cazul cuvintelor din Gl. Olt. formate cu sufixele *-oń*, *-oańe*: *băĉóń* 'baci', *ţigănóń* 'meşteri ţigani', preluate ca atare şi în DGS[1]. Aceeaşi explicaţie există pentru anumite forme notate doar în transcriere fonetică, întrucât eventualele literarizări întâlnite în diverse lucrări nu satisfac exigenţele unei explicaţii plauzibile (fie nu corespund unei forme literare acceptabile, fie reprezintă interpretări eronate). Aşa sunt, de exemplu, cele câteva cuvinte din *Glosarul* de la sfârşitul volumului TDBN: *toźmâź* 'tăiţei', *źalog*, pl. *źalóź* 'ştiulete de porumb' ş.a.

4.2. Un alt motiv pentru care s-a propus această discuţie îl constituie pregătirea pentru publicare a unui CD cuprinzând mostre de graiuri româneşti (dacoromâne) vorbite în afara graniţelor ţării: din Republica Moldova, din Ucraina (zonele de la est de Nistru, începând din aşa-numita Transnistrie până la Bug şi mai departe, în ţinuturile Lugansk şi Doneţk, nordul Bucovinei, nordul Maramureşului – regiunea Transcarpatică), din Ungaria, din Serbia (Banatul sârbesc) şi din nordul Bulgariei[2]. Ca şi în cazul CD-ului publicat în 2014 (Marin, Tiugan 2014), t e x t e l e dialectale care însoţesc varianta sonoră urmează a fi redate atât în transcriere fonetică, oglindind rostirea din grai (înregistrată pe CD), cât şi într-o formă literarizată. Tipul de transpunere a textului dialectal într-o variantă „literară" este asemănător cu cel utilizat, de exemplu, în citatele ilustrative din Vulpe 1980, din Gl. Munt. şi din DGS. Astfel, pentru păstrarea/sugerarea individualităţii zonei reprezentate în lucrare, se menţin elementele lexicale (fiecare termen dialectal fiind glosat, în textul literarizat, imediat după cel din grai[3]); se menţin, de asemenea, particularităţile morfologice ale textului dialectal, de tipul *căpre* 'capre', *gremezi* 'grămezi', *închig* 'închid', *văz* 'văd', *ei vede* 'ei văd', *mi-s*, *ni-s* 'sunt, suntem', *coţche*, pluralul substantivului feminin *coţcă* 'pătrăţică de hârtie folosită la sorţi' ş.a. (cf. Vulpe 1980: 42, n. 32) sau anumite fonetisme specifice unei zone ori alteia: *dă*/*di* 'de', *păr(ă)* 'până', *pră* 'pe', *să* 'se' ş.a. (cf. Gl. Munt.: 4; Marin 2009: XXII).

Cu prilejul acestei transpuneri a textului dialectal în variantă literară se ivesc o serie de probleme legate de respectarea autenticităţii vorbirii populare (locale), astfel încât cititorul (care nu consultă varianta transcrisă fonetic) să-şi poată forma totuşi o imagine cât mai apropiată de grai.

5. În concluzie, subliniem că problemele ridicate de literarizarea f o r m e l o r (l e x i c a l e) dialectale diferă de cele care privesc

[1] Realitatea etimologică a sufixului *-oń*, *-oańe* a fost păstrată şi în *Dicţionarul subdialectului băbăţean* (vezi vol. I, Timişoara, 1985, p. 14).

[2] Între timp, lucrarea a fost publicată în Editura Academiei Române.

[3] Cf. *ciuvalu* [= sacul], *decăre* [= pogoane], *făsui* [= fasole] etc.

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

transpunerea t e x t u l u i d i a l e c t a l într-o variantă adecvată punerii în circulaţie şi utilizării în scopuri ştiinţifice (şi nu numai) a materialului cules în cadrul anchetelor de teren, publicat (în transcriere fonetică) sau aflat în arhive sonore.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei, 1997, *Contribuţii etimologice*, Bucureşti, Editura Unvivers Enciclopedic.

Avram, Andrei, 2000, *Probleme etimologice*, Bucureşti, Editura Unvivers Enciclopedic.

Avram, Andrei, 2001, *Noi contribuţii etimologice*, Bucureşti, Editura Unvivers Enciclopedic.

Avram, Andrei, 2006, *Comentarii şi ipoteze etimologice*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheţie, Ion, Al. Mareş, 1974, *Introducere în filologia românească*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.

Loşonţi, Dumitru, 2001, *Soluţii şi sugestii etimologice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Loşonţi, Dumitru, 2006, „Etimologie şi dialectologie", în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Naţional de dialectologie*, Baia Mare, 5–7 mai, 2006, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 101–113.

Loşonţi, Dumitru, 2007, *Certitudini şi ipoteze etimologice*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Loşonţi, Dumitru, 2009, „Metamorfoze formale şi semantice", în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internaţional de dialectologie*, Baia Mare, 19–21 septembrie, 2008, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 177–187.

Loşonţi, Dumitru, 2012, „Din terminologia păstoritului (I)", în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internaţional de Dialectologie*, Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010, Cluj-Napoca, Editura Argonaut Scriptor, p. 237–253.

Marin, Maria, 2009, „Introducere", în DGS, I, p. VII–XXVIII.

Marin, Maria, 2014, „Importanţa lexicului dialectal pentru *Dicţionarul-tezaur al limbii române*", *Limba română*, LXIII, 1, p. 49–62.

Marin, Maria, Tiugan, Marilena, 2014, *„Harta sonoră" a graiurilor şi dialectelor limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Marin, Maria, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Marilena Tiugan, 2016, *„Harta sonoră" a graiurilor dacoromâne vorbite în afara graniţelor României*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Mării, I., 2004, „Observaţii privind l i t e r a l i z a r e a sau l i t e r a r i z a r e a notaţiei fonetice a formei cuvintelor", în Mării I., *Contribuţii la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 70–78.

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)

Mării, I, 2005, *Note şi studii de etimologie lexicală dacoromână*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Rosetti, Al, 1967, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Trubeckoi Nikolaj S., 1971, *Fondamenti di fonologia*, Edizione italiana a cura di Giulia Mazuoli Porru, Giulio Einaudi editore, Torino.

SIGLE

DA: *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Academia Română, 1913–1948.
DGS: *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha. Coordonator: Maria Marin, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I (literele A–C), 2009; vol. II (literele D–O), 2010; vol. III (literele P–Z), 2011.
DLR: *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965–2010.
Gl. Munt.: Marin, Maria, Mărgărit, Iulia, *Glosar dialectal. Muntenia*, Bucureşti, 1999.
Gl. Olt.: Boris Cazacu (coord,), *Glosar dialectal. Oltenia*, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.
MDA: *Micul dicţionar academic*, I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
TDBN: *Texte dialectale. Bistriţa-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, Bucureşti, 1987.

Maria MARIN
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti", Bucureşti

BDD-V4249 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:32 UTC)